

עוז וענווה

הגותו של הרב יוסף דוב סולוביצ'יק

ראובן ציגלר

עוז וענווה

הגותו של
הרב יוסף דוב סולוביצ'יק

רמב"ם

Reuven Ziegler
Majesty and Humility: The Thought of Rabbi Joseph B. Soloveitchik

ראובן ציגלר
עוז וענווה: הגותו של הרב יוסף דוב סולוביצ'יק

עריכה: הרב פרופ' יעקב י' שכטר

תרגום: שי סנדיק
עריכת לשון: צור ארליך
הגהה: דוד ברוקנר
עימוד: שמעון בן-שחר
עיצוב כריכה: תני בייער
תמונת כריכה: שחר גזונדהייט

© כל הזכויות שמורות לראובן ציגלר, 2018

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

הספר יצא לאור בסיוע מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

 מפעל הפיס
דברים טובים מתחילים כאן

מסת"ב 978-965-526-224-7 ISBN

נדפס בישראל 2018 Printed in Israel

ליעל

ולילדינו

תהילה, ישראל, אריאל, יהושע ונעם

נודה לך ונספר תהלתך ...

ועל נסיון שבכל יום עמנו,

ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת,

ערב ובקר וצהרים ...

מעולם קוינו לך.

תוכן העניינים

הקדמה מאת הרב אהרן ליכטנשטיין.....	יג
הקדשה.....	יז
מבוא.....	כא

חלק א: כניסה לעולמו המחשבתי של הרב

1. מבוא לחייו ולהגותו של הרב סלוביצ'יק.....	3
2. "הקהילה": יחיד וציבור.....	25
3. "גאון וענווה": מרכזיותה של הדיאלקטיקה.....	41

חלק ב: רגש, מחשבה ומעשה

4. "צירוף" (א): גבורה הלכתית.....	61
5. "צירוף" (ב): העלאת החיים הגופניים.....	69
6. "צירוף" (ג): טיהור הרגש.....	79
7. "צירוף" (ד): ענווה שכלית ודתית.....	91
8. הממד החווייתי ביהדות.....	101
9. לימוד תורה: שכל וחוויה.....	113
10. מצוות: הצורך במעשים.....	123

חלק ג: דת בעולם המודרני – איש האמונה הבודד

11. הצגת הבעיה.....	137
12. הגדרת אדם א' ואדם ב'.....	149

13. שני סוגים של קהילה של 159 .....
14. דיאלקטיקה תמידית 171 .....
15. החתירה תחת הדת 187 .....
16. עצמאות האמונה 199 .....
17. אתגריה השכליים והקיומיים של האמונה 209 .....
18. ההשלכות המעשיות של עצמאות האמונה 223 .....

חלק ד: תורת האדם

19. חיי משפחה והחיים הדתיים 247 .....
20. תפילה (א): התפילה כמפגש וכקניין עצמי 261 .....
21. תפילה (ב): הקרבה עצמית והתעוזה שבתפילה 277 .....
22. תשובה: יצירה עצמית או שיבה אל העצמי? 291 .....
23. התשובה כתגובה לייסורים ולרוע 311 .....
24. ייסורים: ההלכה והמצב האנושי 325 .....

חלק ה: תולדות ישראל וייעודו – קול דודי דופק

25. מהשואה עד הקמת המדינה 345 .....
26. גורל, ייעוד והזהות היהודית 357 .....
- 27: חשיבותה של מדינת ישראל 367 .....

חלק ו: ההלכה והמסע הרוחני

28. הדיאלקטיקה של איש ההלכה 381 .....
29. ערכיו ואופיו של איש ההלכה 397 .....
30. מטרותיו של איש ההלכה 411 .....
31. סובייקטיביות ואובייקטיביות בהלכה 425 .....
32. ובקשתם משם (א): החיפוש הטבעי אחר האלוקים 441 .....
33. ובקשתם משם (ב): הדיאלקטיקה של השכל וההתגלות 455 .....
34. ובקשתם משם (ג): דבקות בקב"ה 471 .....
35. ובקשתם משם (ד): דבקות באמצעות ההלכה 485 .....

חלק ז: פרספקטיבה רחבה

507 ..... 36. סקירה וסיכום

519 ..... 37. נושאים מרכזיים והרהורים לסיום

537 ..... תודות

543 ..... ציר זמן

545 ..... ביבליוגרפיה

549 ..... מפתח כללי

571 ..... מפתח לכתבי הרב סלוביץ'יק

הקדמה

ספרו של הרב ראובן ציגלר עוז וענווה: הגותו של הרב יוסף דוב סולוביצ'יק מהווה תרומה משמעותית לספרות ההגות הדתית היהודית. מחקרים על אישיותו של הרב ועל יצירתו הרוחנית נעשו בעבר, מזוויות שונות וברמות שונות של דיוק, עומק והיקף. לעומתם, ספרו של הרב ציגלר הוא ייחודי מכמה בחינות חשובות. ראשית, היות המחבר תלמידו של הרב סולוביצ'יק הן בתחום ההלכה הן בתחום המחשבה, ועמלו במשך יותר מעשור במסגרת עמותת "תורת הרב" על חיפוש, פענוח, סידור, עריכה והוצאה לאור של חומר שלא היה זמין עד כה, מקנים לספר יסודיות ושלמות ברמה שלא התאפשרה לקודמיו. שנית, דווקא לאור רקעו, נטייתו ומחויבותו של המחבר, הוא כותב מתוך יושר אינטלקטואלי ומקפיד להציג את הרב ולא לייצגו – וקל וחומר שלא לנצל אותו לקידום אינטרסים זרים.

לפיכך, קוראים המכירים את אישיותו של הרב סולוביצ'יק ואת כתביו יתרשמו לטובה מהרגישות המופגנת בספר זה – הן של המחבר, הן של מושא כתיבתו.

אולם בסופו של דבר, מחקר כזה חייב להישפט על פי איכות תוכנו, חדות תובנותיו, עומק חקירותיו, בהירותו החדשנית, תרומתו לגוף הידע הקיים והתאמתו למה שעולה מן הכתבים. כמו כן, מבחינה אינטלקטואלית ומבחינה מוסרית גם יחד, על הספר להיבחן על פי היסודות המניעים אותו.

אף שאני כותב בתור ידידו ועמיתו של המחבר, ברור לי שגם דבריי כאן צריכים להיבחן באמות מידה אובייקטיביות. ואכן, אני משוכנע כי הצבעת האמון שלי בחיבור חשוב זה הנה מוצדקת לחלוטין, שכן בהחלט מגיעה לו הערכה גבוהה בקשר לקריטריונים שנמנו. תרומתו של כרך זה לספרות ההגות הדתית היהודית היא משולשת. ראשית, הוא מחדד את הבהרת הפרמטרים של הנושא המרכזי המודגש בכותרתו: מצד אחד – יחסי הגומלין בין ההיבטים המוסריים והתיאולוגיים השונים הנוכחים בקשר שבין האדם למקום; ומאידך גיסא, דקויות ההתפתחות ההיסטורית של הטיפול האוניברסלי בתופעה. שנית, אנו נהנים מניתוח הבעיה, כפי שפותחה על ידי אדריכלי ההתבטאות הדתית והחוויה הדתית הקלאסיות – בעיקר על ידי הרמב"ם. ולבסוף, התרומה הגדולה מכולן, והמצופה לאור מיקודו העיקרי של הספר: ההצגה, הביאור והניתוח של הגותו של מי שיותר מכל הוגה מודרני אחר מגלם את ההעמקה והחדשנות בתחומי ההלכה והמחשבה גם יחד.

שתי נקודות חשובות, הקשורות אחת בשנייה, ראויות לציון: מוקד ההתעניינות הצר של הכרך מחד גיסא, וההקשר הרחב שלו מאידך גיסא. ידוע שהנושא הספציפי של ההדר והענווה העסיק את הרב. עוד ידועה, ומעוגנת היטב בדברי חז"ל, היא הרלוונטיות של נושא זה ליחסי האדם עם קונו, במישור הדתי הצרופ, כמו גם ליחסי האדם עם חברו, במישור המוסרי והפסיכולוגי. דבר ידוע נוסף הוא נטייתו של הרב לחשיבה דיאלקטית, המושרשת בהשכלתו הבריקסאית והניאורקאנטיאנית. נטייה זו – כמעט הייתי מעז לומר תשוקה זו – באה אצלו לידי ביטוי במתודה ובתוכן כאחד. אולם הרב ציגלר הולך צעד נוסף קדימה, ומפתח את הנושא הספציפי של הדר וענווה כנקודת משען ומנוף להתמודדות עם מגוון נושאים נוספים. סבורני שהוא עושה זאת בלי להטיל את אילווציו על מחשבת הרב. לא ניתן לדמיין את הרב חוזר על טענתו של ג'ון דאן שאם דוד המלך היה באמת עניו, הוא לא היה משווה עצמו לתולעת אלא לאדם, שכן האדם נחות מן התולעת.

הקדמה

הסוגיות שספר זה דן בהן חורגות מן התחומים המוסריים והדתיים גרידא. על הפרק עומדים החיים הטובים והנכונים, תשתיתם וגבולותיהם. ההדר והענווה תורמים אהדדי בהעשרת הקיום והניסיון האנושי. הענווה מצילה את היחיד (ובמובן מסוים את הרב ואת הרמב"ם) מאליטיזם, ואילו ההדר מציל אותו מפח הלאות. המתח שבין השניים, וההיתוך ביניהם, ראויים ללימוד והשגה.

הרב ד"ר אהרן ליכטנשטיין
ראש הישיבה
ישיבת הר עציון¹

1. נכתב עבור מהדורת הספר באנגלית שיצאה לאור בשנת תשע"ב.

מבוא

לרב יוסף דוב הלוי סולוביצ'יק שמור מקום של כבוד בין ההוגים היהודים המודרניים. הרב, בעל-תלמוד מן המעלה הראשונה ופרשן מעמיק של התנ"ך, המדרש וספרות מחשבת ישראל, ביטא בכתיבתו גם הכשרה אקדמית בפילוסופיה וידיעה רחבה בתרבות המערב. הגותו הייחודית והיצירתית חוקרת את משמעות הדתיות היהודית ועומקה, ובו בזמן מתייחסת למצב האנושי הכללי.

הנושא המרכזי בהגותו הוא התפקיד שההלכה ממלאת בחייו של היהודי – הן כמערכת מחשבתית, הן כדרך חיים. ההלכה היא הערוץ המרכזי של היהודי להתחבר לאלוקים, מכשיר לחווייתו הדתית, מדריך להתפתחות אישית ולבניית קהילה, ואמצעי להבנת העולם ולהתמודדות עמו. אך יש להלכה גם פן אוניברסלי. מדיניה ומתובנותיה עולה תפיסה מסוימת של טבע האדם ושל הפוטנציאל שלו, הנוגעת לאדם באשר הוא אדם. האדם הוא מלכותי ועניו, טבעי ורוחני, סובל חוסר שלמות, פגיעות ומצוקה אולם מסוגל ליצירה, להתעלות על-עצמית ולגדולה.

על יסוד הבנתו המעמיקה במסורת היהודית, בהגות המערבית ובטבע האדם, הרב סולוביצ'יק מתמקד גם בנושא מהותי נוסף: ההתנגשות בין הדת והמודרנה. הוא מתייחס לא רק למושגים ולאירועים של המודרנה, אלא גם (אולי ההיבט החשוב יותר) אל מזגה, הלך הרוח שלה וגישותיה. יצירותיו, המשקפות שכל אנליטי חד ונפש רגישה,

מנחילות לאדם המודרני את העומק, הדרמה והעוצמה – המחשבתיים והרגשיים – של הקיום הדתי, ובייחוד של חיי ההלכה.

התמודדות עם כתביו של הרב¹ היא משימה מרתקת ומרגשת, אך לא תמיד קלה. הרב דורש מקוראיו מאמץ – והמאמץ משתלם ביותר. ספר זה מנסה להקל על הקורא במפגשו עם כתביו הרב על ידי ביאור הגותו וניתוחה. טוב יהיה אם הספר יעודד את קוראו ללמוד את כתביו הרב עצמם וישמש לו חבולתא בלימוד הזה, ולא ייתפס כתחליף לקריאת יצירותיו. ובכל זאת, בהנחה שלא כל הקוראים יעיינו גם בכתביו הרב סולוביצ'יק עצמם, התאמצתי שספר זה יעמוד בפני עצמו. בנתי את הספר כמו קורס: התחלתי ביצירות ובנושאים הקלים יותר לפני שעברתי לקשים. משום כך, דווקא יצירותיו המוקדמות של הרב, שאמנם נזכרות ומצוטטות לכל אורך הספר, זוכות לדיון נרחב רק בסופו, משום שהן המתגרות מכל כתביו. וכמו בקורס, חלקיו המאוחרים יותר של הספר נסמכו על החלקים המוקדמים יותר. עם זאת, כדי לאפשר על המבקש ללמוד נושאים יחידים, ניסיתי להפנות לדיונים משלימים לאורך הספר. כמו כן, בסוף כל פרק הצעתי רשימות "לעיון נוסף", למבקשים להרחיב. שני הפרקים האחרונים של הספר מסכמים את תוכנו ודולים ממנו את נושאי העיקריים.

התייחסותי לחיבוריו העיקריים של הרב סולוביצ'יק נגזרת מהנושא של כל חיבור וממבנהו. במקרה של איש האמונה הבודד אני מציע קריאה מפורטת בכל פרק ופרק – מעין מדריך לקורא – משום שהטיעון בחיבור זה הוא המובנה ביותר בין ספריו המרכזיים של הרב, ומשום שהנושא שלו מעורר עניין מיוחד בחיבור הרחב. איש ההלכה, לעומת זאת, אינו מפתח טיעון אלא בוחן היבטים של הדמות הראשית – אישיותה, תודעתה והשקפת עולמה. משום כך אינני מנתח את הספר על הסדר, אלא מסביר את הרקע שלו ואת מטרתו, משרטט את קווי דמותו של איש ההלכה ואת גישתו, ומנתח כמה סוגיות

1. תלמידי הרב סולוביצ'יק נהגו לכנותו בדרך כבוד "הרב", וכך נעשה גם אנו.

חיוניות להבנת היצירה. ובקשתם משם מציג התפתחות הדרגתית של המסע הדתי של האדם, אולם התפתחות זו מורכבת מאוד. לכן, אני מקדיש את מאמצי להבהרת מהלך ההתפתחות והמבנה שלה, להדגשת הרעיונות העיקריים ולדיון במקומו של הספר בתוך מכלול יצירתו של הרב סולוביצ'יק.² התודעה ההלכתית³ הוא הקשה מבין ספריו של הרב סולוביצ'יק; הוא כתוב בסגנון פילוסופי טכני נוקשה, ולרוב אורכו הוא אינו מתמקד בהלכה אלא בפילוסופיה של הדת. לכן רק פרק אחד בספרי זה מתמקד בו, ובפרקים אחרים עולים מדי פעם עניינים מתוכו. הרב סולוביצ'יק כתב הרבה יותר ממה שפרסם, ומאז פטירתו פרסמה "עמותת תורת הרב" ספרים רבים המתבססים על כתבי היד שהותיר אחריו – מיזם שהייתה לי הזכות להשתתף בו. ספר זה דן רבות ביצירות אלו שפורסמו לאחר מותו, שכן הן משלימות את תמונת הגותו. לא ציטטתי מתוך כתבים שעדיין לא פורסמו, אך הקריאה בהם עזרה לי בהחלט להבין את גישתו של הרב.

הקורא בספר כגון זה, הדין בהגותו של הרב סולוביצ'יק ולא בלמדנותו התלמודית, צריך לזכור כי הרב הקדיש ללימוד הגמרא זמן רב שבעתים מזה שהקדיש לעיסוק בפילוסופיה. תרומתו של הרב לעולם הלמדני אינה מסתכמת בשיעוריו המאלפים ובחידושיו המבריקים, אלא היא מתבטאת גם בעובדה שהגותו והדוגמה האישית שנתן חיזקו את מעמדו המרכזי של לימוד גמרא בדתיות היהודית – נושא שנתייחס אליו בהרחבה בספר זה.

הרב האמין שהחיים הם עבודת התהוות הדורשת יצירתיות וצמיחה מתמידות. הדבר מוביל לשתי הערות לסיום. ראשית, כל יצירה יכולה להשתפר בעזרת משוב, ואשמח מאוד אם הקוראים יוכלו

2. כמקובל, שמות ספרים יופיעו באות מודגשת, ואילו שמות מאמרים יושמו במירכאות כפולות. אף שאיש ההלכה, ובקשתם משם ואיש האמונה הבודד הופיעו כמאמרים ארוכים, כל אחד הוא בעצם ספר בפני עצמו וכך נתייחס אליהם.

3. באנגלית: *The Halakhic Mind* – הספר לא תורגם לעברית.

לשתף אותי בשאלות, בהתרשמויות ובהערות. תגובותיכם חשובות לי:

ziegler@etzion.org.il

שנית, אף שעמלתי רבות כדי שהספר הזה יהיה נגיש, מזמין ומאיר עיניים, העבודה החשובה ביותר נשארת לכם, הקוראים: ליישם בחייכם את תובנות הרב סולוביצ'יק הנוגעות ללבכם ומשמעותיות לכם.

חלק א

**כניסה לעולמו
המחשבתי של הרב**

פרק 1

מבוא לחייו ולהגותו של הרב סולוביצ'יק

לומדי פילוסופיה בכלל, ולומדי פילוסופיה יהודית בפרט, נוהגים ללמוד את רעיונותיו של הוגה דעות מסוים בלי לעסוק בתולדות חייו. זוהי בעיניי טעות; הכרת הרכיב הביוגרפי חשובה בלימוד משנתו של כל הוגה, והדבר נכון במיוחד לגבי הרב יוסף דוב סולוביצ'יק. יש לי סיבות אחדות לחשוב כך.

ראשית, כמו אצל הוגי דעות רבים מהמאה התשע-עשרה ואילך, מחשבת הרב סולוביצ'יק עוסקת בקיום האנושי. הרב מאפיין את היהדות כ"סובבת סביב האלוקים אך פונה לאדם"¹, ותיאור זה הולם אף את הגותו שלו: היא מציבה את האלוקים במרכז הקיום האנושי, ובכל זאת היא מתמקדת באדם ובבעיותיו. בניגוד להוגי ימי הביניים, למשל, הטוענים כי קיומו של הרוע בעולם אינו אלא אשליה ושמןקודת מבטו של האלוקים הרוע אינו קיים, הרב סולוביצ'יק מתייחס לרוע כאל חוויה אנושית שאי אפשר להתכחש אליה. לפיכך, הוא אינו מנסה להסביר את קיומו של הרוע, אלא בוחר להתמקד דווקא בהשפעתו הרצויה והמצויה על האדם. ועוד: לרב סולוביצ'יק אין עניין בתיאור תכונותיו של האלוקים, אלא בעמידה על הקשר שבין האדם לאלוקיו. הוא אינו עוסק בהשפעת לימוד התורה בתחום המטפיזי, אלא בהשפעתו על

1. מתוך שיחה בעל פה בנושא תורת האדם היהודית, שנאמרה בשנת 1958.

אישיות האדם. לנוכח התמקדותו בקיום האנושי – ומטבע הדברים, הקיום האנושי המוכר ביותר לרב סולוביצ'יק הוא קיומו שלו – אין אנו מופתעים לגלות שבהגיגיו הפילוסופיים של הרב שזורות חוויותיו האישיות. במונח מסוים, הגותו מתחילה בו עצמו, ולפיכך, הבנת חייו רלוונטית לעיון בהגותו.

ואכן, קטעים רבים בכתבי הרב סולוביצ'יק הם אוטוביוגרפיים בעליל. הוא נוטה לסטות מניתוח פילוסופי או הלכתי לווידיים אישיים נוגעים ללב. נדיר למצוא קטעים כאלה בחיבוריהם של גדולי תורה אחרים. סובייקטיביות זו של רבים מכתבי הרב אינה גורעת מן הרלוונטיות, הגאונות והמקוריות שבהם. להפך: היא טוענת את כתביו בעוצמה שחסרונה היה מורגש לו היה אופיים מנותק ואובייקטיבי יותר. הסיבה השנייה הדורשת לסקור את תולדות חייו של הרב סולוביצ'יק בטרם ניגש לעיין בהגותו היא שמתוקף תפקידו כמנהיג ציבור עסק הרב באירועים שוטפים, והיה מעורה בזירה החברתית והדתית של תקופתו. חיבוריו הפילוסופיים רלוונטיים וישימים במסגרת ההתמודדות עם אתגרי המציאות המתקיימים ברובם גם בימינו אנו, עשרות שנים לאחר שנכתבו. ספרים כמו *איש האמונה* הבודד ממחישים היטב כיצד השכיל הרב להבחין בעין חדה במגמות חברתיות ולבקר בחריפות את הדתיות בת זמנו. לדוגמה, אף שמרכיבים לציין שהרב נתן גושפנקה אינטלקטואלית ורוחנית לאידיאולוגיה של האורתודוקסיה המודרנית בארצות הברית, ממעטים להזכיר שלעתים קרובות הטיח ביקורת באופן התנהלותה בפועל. מעבר לכך, הרב הביע אי שביעות רצון מתפיסת הדתיות בעולם המודרני בכלל.

הסיבה השלישית היא שהבנת אילן היוחסין והרקע החינוכי שהרב צמח בו יכולה לסייע לנו בהבנת עולמו האינטלקטואלי והרגשי. הדבר חשוב במיוחד בכל הקשור למורשת בריסק, התופסת מקום מרכזי בתפיסתו העצמית.²

2. כפי שנראה בהמשך, הרב עבר בחייו מעבר מהעולם המסורתי האירופי אל העולם המודרני האמריקני, וחשיפה כפולה זו הותירה חותם בהגותו.

רביעית, קיימת טענה הגורסת כי התבוננות מעמיקה בחיי הרב יכולה לעזור בהבנת הנימוח השונות העולות לכאורה מחיבוריו המוקדמים והמאוחרים, והסיכות לבחירתו לעסוק דווקא בנושאים מסוימים.

ולבסוף, חשוב להכיר את הרב מהסיבה הפשוטה שמעבר ללמדנותו ההלכתית והגותו הפילוסופית המרשימות והיצירתיות, דמותו של הרב, ההרואית אך עדיין אנושית, שובה את הלב.

משפחה

הרב יוסף דוב (בער) הלוי סולוביצ'יק (1903-1993, תרס"ג-תשנ"ג) נולד בפרו"ז'ינא שבפולין.³ הוא נקרא על שם אבי סבו, בעל "בית הלוי" (1820-1892, תק"פ-תרנ"ב), שעמד בראש ישיבת וולוז'ין ("אם הישיבות") ושימש רבן של סלוצק ובריסק. עם אבות-אבותיו נמנים כמעט כל גדולי התורה בליטא, דוגמת ר' חיים מוולוז'ין והרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב). אביו, ר' משה (1879-1941, תרל"ט-תש"א), היה בנו של הגאון המהולל ר' חיים סולוביצ'יק מבריסק (1853-1918, תרי"ג-תרע"ח), מייסד שיטת הלימוד הבריסקאית. אמו, הרבנית פסיה (1880-1967, תר"ס-תשכ"ז), הייתה בתו של הרב אליהו פיינשטיין מפרו"ז'ינא (1842-1928, תר"ג-תרפ"ט), תלמיד חכם חשוב שחלק על ר' חיים בעניינים רבים הקשורים למדיניות ציבורית.⁴ בהיותו נצר לשושלת המכובדת, גדל הרב מוקף בתלמידי חכמים עצומים ובאנשי מופת. במובנים רבים, בני משפחת סולוביצ'יק ובני משפחת פיינשטיין

3. שם משפחתו של הרב מופיע במקומות שונים בכתוב שונה. בספר זה יישמר הכתיב "סולוביצ'יק".

4. פוסק ההלכה הדגול הרב משה פיינשטיין (1895-1986, תרנ"ה-תשמ"ו) היה בן-דוד של אמו של הרב. אף שסבו של הרב י"ד סולוביצ'יק, הרב אליהו פיינשטיין, ואביו של הרב משה פיינשטיין נשאו שם משפחה זהה, הקשר המשפחתי ביניהם הסתכם בכך שנישאו לשתי אחיות. הרב אליהו פיינשטיין היה לוי, ולא כן הרב משה פיינשטיין.

הם הניגוד בהתגלמותו. אף שבני משפחת סולוביצ'יק היו ידועים במעשי חסד מופלגים, שמם יצא לפנייהם בעיקר כבעלי שכליות קפדנית, משמעת עצמית וקיצוניות אידיאולוגית.⁵ הם הפגינו התמסרות כמעט טוטאלית ללימוד תורה, התנגדות חריפה ללימודי חול ולצינות וסירוב להתפשר בנושאים אלה. בני משפחת פיינשטיין, לעומתם, אף שמחויבותם ללימוד תורה לא הייתה פחותה, היו ידועים בפתיחותם ובסובלנותם; ביתם היה פתוח בפני יהודים מכל סוג והם עודדו את ילדיהם ללמוד שפות, ספרות ומדעים.⁶

כך נחשף הרב לשתי השפעות שונות מאוד בתוך ביתו. אף שבכתביו מדגיש הרב את מורשת בית בריסק, עלינו לזכור שהיה באותה מידה בן למשפחת פיינשטיין. אף שהיה מודע למזגים ולרקעים השונים של הוריו, הוא לא ייחס הבדלים אלו לדרך גידולם אלא להבדל הגדול בין מה שמוגדר בספר משלי (א, ח) כ"מוסר אביך" לבין מה שמוגדר שם "תורת אמך":

בידינו שתי מסורות...

האב מלמד את הבן משמעת מחשבתית וכן משמעת מעשית.⁷
מסורת האב היא שכלית-מוסרית...

איזו תורה מנחילה האם?... השיעור החשוב ביותר שלמדתי [מאמי] היה שהיהדות אינה מתבטאת רק בציות פורמלי להלכה אלא גם בחוויה חיה. היא לימדה אותי שיש טעם, ריח וחמימות למצוות. למדתי ממנה את הדבר החשוב ביותר בחיים – לחוש את נוכחות הקדוש ברוך הוא ואת לחיצת ידו העדינה על כתפי השבריריות.

5. הרב סולוביצ'יק השתדל מאוד לתקן ולהשלים רושם זה, בין השאר באיש ההלכה ובמאמר "בסתר ובגלוי" המופיע בדברי הגות והערכה, עמ' 163-186.

6. מקורות ביוגרפיים העוסקים ברב ובמשפחתו מופיעים בחלק לעיון נוסף, 1.

7. "משמעת מחשבתית" פירושה דרך לימוד תורה שיש בה דיוק ועומק; "משמעת מעשית" פירושה קיום מצוות בצורה קפדנית, הכולל גם התנהגות ביושר ובמוסריות.

ללא תורתה, שלעתים קרובות העבירה אליי בדממה, הייתי גדל אדם ללא נשמה, יבש וחסר רגישות.⁸

כפי שעולה מפסקה זו, הרב הדגיש רבות הן את ההיבט השכלי שביהדות הן את ההיבט החווייתי, ודומה כי דגש כפול זה עובר בכתביו כחוט השני. המיזוג בין מחשבה, מעשה ורגש בהגותו של הרב הוא המעניק לה את חיותה יוצאת הדופן.

בריסק

שנות ילדותו המעצבות של הרב עברו עליו בחוסלביץ' שבבלרוס, שם שימש אביו רב מ-1913 עד 1920. אף שרוב יהודי העיירה השתייכו לחסידות חב"ד, נהוג היה למנות "מתנגדים" לתפקיד רבני הקהילה. כאשר הבחינה אמו של הרב שבנה הלומד בחדר מקדיש ללימוד ה"תניא", ספר היסוד בחסידות חב"ד, זמן רב יותר משהוא מקדיש ללימוד גמרא,⁹ קבלה על כך באזני בעלה ולאחר מכן באזני חמיה, והלה המליץ לר' משה ליטול את חינוך בנו תחת חסותו האישית.¹⁰ התקופה המעצבת הבאה בהתפתחותו של הרב מתוארת בפי הרב אהרן ליכטנשטיין, תלמידו המובהק וחתנו של הרב:

8. "A Tribute to the Rebbitzin of Talne," *Tradition* 17:2 (Spring 1978), pp. 76-77.
9. בעקבות חשיפתו המוקדמת לתורת חסידות חב"ד, רחש אליה הרב חיבה רבה לאורך כל חייו.
10. חלק מפירות הלימוד המשותף באותן שנים הופיע תחת הכותרת חידושי הגר"מ והגרי"ד על ענייני קדשים (ניו יורק, תשנ"ג). בנוסף, התכתבותו המאוחרת של הרב עם אביו בענייני לימוד פורסמה תחת הכותרת אגרות הגרי"ד הלוי (ירושלים, תשס"א).

במהלך שתיים-עשרה השנים הבאות הקדיש יוסף רוב הצעיר את כל מרצו כמעט אך ורק ללימוד ההלכה. תחת הדרכתו של ר' משה למד הנער את השיטה הבריסקאית (ללימוד תורה), העומדת על עיון מעמיק, הגדרה מדויקת, מיון דייקני ועצמאות ביקורתית. עם הזמן, הדיאלקטיקה החדה של ההיגיון ההלכתי – קפדנית אך עדינה, גמישה אך מחמירה – נעשתה לו טבע שני, ויוסף רוב הצעיר יצא מתקופה זו חדור בדיסציפלינה הדתית והשכלית של ההלכה.¹¹

מן הראוי להרחיב במאפייני שיטת בריסק שהרב ליכטנשטיין הזכיר כאן.¹² שיטת בריסק הומצאה על ידי ר' חיים סולוביצ'יק וכבשה תוך זמן קצר את רוב רובו של עולם הישיבות הליטאי. אף שניתן למצוא ניצנים של השיטה אצל גדולי תורה קודמים (דוגמת בעל קצות החושן, בן המאה הי"ח, ובעל מנחת חינוך בן המאה הי"ט), ואף שרובריה של השיטה הציגוה ככזו שכל מטרתה לחשוף את ההיגיון שהדריך את הראשונים, בעיני רבים היא נתפסה כמחוללת מהפכה של ממש בלימוד התורה שבעל פה, מהפכה אשר הרב עצמו השווה למהפכה שחולל ניוטון בפזיקה. מתנגדי השיטה כינו אותה "כימיה", עקב חיבתה לפירוק רעיונות לגורמים והפיכת ההלכה מסדרת דינים למערכת מופשטת, מדעית-למחצה, של מושגים המשתלבים זה בזה.

בלב מפעלה של שיטת בריסק עומד הניסיון להבין את כל הגישות המושגיות האפשריות להבנת נושא תלמודי – וזאת במקום אימוץ של גישה אחת וניסיון להגן עליה מפני התקפה. בלשון הלמדנים ניתן לתאר אותה כ"ניסיון לתרץ רמב"ם קשה בלי לגרום לראב"ד

11. R. Aharon Lichtenstein, "R. Joseph Soloveitchik," in *Great Jewish Thinkers of the Twentieth Century*, ed. Simon Noveck (New York, 1963), p. 283.

12. התייחסותו המלאה ביותר של הרב לשיטת בריסק מופיעה בהספד לזכר דודו הרב יצחק זאב (וועלוועל) סולוביצ'יק (1886-1959, תרמ"ו-תש"כ), "מה דודך מדוד", דברי הגות והערכה, עמ' 57-97.

להיראות כעם הארץ". לימוד בריסקאי קלאסי נוהג להבחין בין שתי גישות יסודיות להבנת נושא הלכתי,¹³ ששתיהן הכרחיות להבנת הנושא בשלמותו. ההבחנה בין שתי הגישות הללו נקראת "חקירה". הרב יונתן זקס היטיב להסביר את עוצמתה של המתודולוגיה העיונית הזו:

באמצעות מציאת הנחות היסוד המושגיות של ההלכה, מחלוקות שלכאורה אינן קשורות זו לזו מתגלות כביטויים למחלוקת בסיסית אחת. ככלי פרשני, זו הייתה שיטה רבת עוצמה למיצוי רעיונות מופשטים כוללניים מתוך ספרות שהצטיירה עד אז כקונקרטי ועוסקת במקרים פרטיים.¹⁴

גישה פלורליסטית זו לא תמיד עוזרת מאוד להגיע למסקנות מעשיות, אך היא מחדדת את הרגישות למורכבות הסוגיות, לגיטימיות של גישות שונות, ולצורך התמידי לשמירת מושגים מנוגדים במתח או באיזון דיאלקטי.

ההטמעה המוקדמת של דרך הלימוד הבריסקאית השפיעה לא רק על למדנותו ההלכתית של הרב, אלא גם על שיטת מחשבתו.¹⁵ כל המאמרים הפילוסופיים פרי עטו סובכים סביב צמד רעיונות דיאלקטיים: איש הדעת לעומת איש הדת, אדם הראשון לעומת אדם השני, גאון לעומת ענווה, התודעה הדתית הטבעית לעומת התודעה הדתית הגילויית וכו'.¹⁶ ניתן להתייחס לצמדים הדיאלקטיים

13. כמובן שעלולות להיות גישות ביניים או גישות המשלבות בין שתי השיטות.

14. R. Jonathan Sacks, *Tradition in an Untraditional Age* (London, 1990), p. 39.

15. ברור שהרב עסק בהגותם של פילוסופים מערביים רבים ושאל מהם רעיונות – בייחוד מאלה מהם שנקטו גישות דיאלקטיות או פנומנולוגיות. כוונתי כאן היא שרעיונותיהם הדהדו בנפשו של הרב דווקא כיוון שעלו בקנה אחד עם גישתו הבריסקאית.

16. צמדים דיאלקטיים אלו מופיעים בחיבורים הבאים, בהתאמה: איש ההלכה, איש האמונה הבודד, "גאון וענווה" ו"בקשתם משם".

כאל שני צדדיה של חקירה: שניהם לגיטימיים והכרחיים, שניהם נחוצים להבנתה הנאותה של הסוגיה בשלמותה. הרב הרחיב שיטה זו אף ללימוד תנ"ך; בייחוד בולטת קריאתו בשני תיאורי בריאת האדם שבתחילת ספר בראשית. הרב לא חשש מסתירה; אדרבה, הוא סבר שאפשר לעמוד על האמת כולה אך ורק בעמידה על השפעת הגומלין הדיאלקטית שבין גישות מנוגדות. המאפיינים המובהקים של הגותו הם מורכבותה, יושרה, והימנעותה מפתרונות פשטניים לבעיות מורכבות.

ייתכן שהשימוש של הרב בשיטת הטיפולוגיה הפילוסופית הושפע מרקעו הבריסקאי. שיטת בריסק יוצרת קטגוריות הלכתיות אידיאליות ומופשטות המסבירות את אופן פעולתה של תופעה הלכתית מורכבת. השיטה הטיפולוגית יוצרת כמה טיפוסים אישיות אידיאליים שונים, כדי להבין בעזרתם את תפקודם של בני אדם אמתיים, מורכבים, העשויים תמהיל של אחדים מטיפוסים אלה. שיטה זו ניכרת בתיאורי הרב בדבר "הטיפוס האידיאלי הטהור"¹⁷ של איש ההלכה, איש האמונה הבודד וכו'.

בלמדנותו ההלכתית הלך הרב בשיטת בריסק בהתמירו את הדינים ההלכתיים לכדי מערכת מושגית מופשטת; אולם בהגותו הוא צָעַד צָעַד נוסף, וגזר מושגים פילוסופיים ממקורות הלכתיים. ולצד כל אלה, עצמאותה הביקורתית של שיטת בריסק מילאה תפקיד לא מבוטל בעצם טיפוח עצמאות המחשבה של הרב.

תקופה מוקדמת זו הייתה מכרעת בחיי הרב לא רק מפני שהוא רכש במהלכה את כלי הניתוח הבריסקאיים והשתלט בעזרתם על ידיעת חלקים גדולים בתלמוד, אלא גם משום שהיא חיזקה את הקשר שלו עם אביו ועוררה אצלו את תפיסת הקשר האידיאלי שבין רב לתלמידו. מערכת היחסים של הרב עם אביו הייתה אחת משתי מערכות היחסים המרכזיות ביותר בחייו – לצד יחסיו עם אשתו. שניים משלושת

17. איש ההלכה, עמ' 11, הערה 1.

חיבוריו הפילוסופיים המרכזיים הקדיש לאשתו, ואחד לאביו. הוא נהג להזכיר את מערכות היחסים הללו ברבים ממאמריו.¹⁸ מפתיע ככל שיישמע הדבר בזמננו, הרב מעולם לא למד בשיבה, ורבו היחיד היה אביו. הוזהות שבין דמות המורה ודמות האב הייתה בעלת חשיבות מכרעת אצל הרב סולוביצ'יק; לא זו בלבד שהאב אמר לשמש מורה, אלא אף המורה חייב לשמש גם דמות אב. כשם שאביו חיבר אותו לשרשרת בריסק, כך כל מורה חייב לחבר את תלמידו לשרשרת המסורה. לדידו של הרב סולוביצ'יק, ההוראה אינה רק מפגש מוחות, אלא התמזגות מחשבות וחוויות, מעשה הזדהות של התלמיד עם מורו. אצל הרב סולוביצ'יק ואביו הדבר נכון עד כדי כך שכמעט כל תורתו של ר' משה המצויה ברשותנו כיום הגיעה אלינו באמצעות בנו.

ברלין

אביו של הרב סבר שלימוד הגמרא הוא חזות הכול, ולפיכך לא זו בלבד שלא תמך בלימודי חול, אלא אמרו עליו שמעולם לא פתח את יצירת המופת הפילוסופית של הרמב"ם, מורה נבוכים. הדבר מדהים במיוחד לנוכח מרכזיות חיבורו ההלכתי של הרמב"ם, משנה תורה, בשיטת הלימוד הבריסקאית. הרב, לעומתו, גילה עניין פעיל במחשבת ישראל; יתרה מזאת, הוא ירש מאמו חוש ספרותי, והדבר ניכר בסגנון הכתיבה שלו ובחוט הפיוט המשוך על רבים מכתביו.

ר' משה הכיר בגאונות בנו בשלב מוקדם, ועמל במרץ ובמידה של קשיחות להכשירו לתפקיד "גדול הדור" הבא, מנהיגה העתידי של היהדות הדתית. במשך שנים רבות סבר ר' משה ששליטה מוחלטת בספרות ההלכה היא תנאי מספיק להשגת מטרה זו; אך סופו שהגיע לידי הכרה כי תמורות הזמנים מחייבות השגת ידע כללי. לפיכך,

18. למעשה, ניתן לקרוא את המאמרים שצוינו בהערה 5 לעיל כהספרים לאביו. פרק 19 להלן יעסוק בהשקפותיו של הרב לגבי נישואין והורות.

בשנות העשרה המאוחרות שלו זכה הרב להשכלה המקבילה להשכלה תיכונית מידי קבוצת מורים פרטיים. בשנות העשרים המוקדמות של חייו, לאחר ש"מילא את כרסו לחם ובשר"¹⁹ של לימוד הלכתי, יצא הרב ללימוד באוניברסיטה במטרה לפגוש את המיטב שיכול העולם החיצוני להציע.²⁰

לאחר שלושה סמסטרים של לימוד באוניברסיטה הפולנית החופשית בוורשה נרשם הרב לאוניברסיטת ברלין. בעיר זו שהה רוב אורכן של שש השנים הבאות, עד שקיבל תואר דוקטור לפילוסופיה בשנת 1932. ברלין הייתה מן הבולטים במרכזי הרוח והתרבות של אירופה, ובשנות העשרים התחוללה בה תסיסה אינטלקטואלית אדירה. הושגו בה פריצות דרך מדעיות חשובות, במיוחד בפיזיקה, וגם מדעי הרוח היו אפופים באווירה נרגשת, מוחשית ממש, של התנסחות תפיסות חדשות.

לזירה זו הגיע הרב סקרן, בוטה, מוכן להשתלט על מערכות חשיבה חדשות ולהתמודד עם האתגרים שיציבו לו. הוא למד מתמטיקה ופיזיקה, אך התרכז בעיקר בפילוסופיה. בתחומים אלה הוסיף להתעניין עד סוף ימיו. הוא נמשך לאסכולת מרבורג של הפילוסופיה הניאור-קאנטיאנית, וכתב את הדיסרטציה שלו על האפיסטמולוגיה (תורת ההכרה) של הרמן כהן (1842-1918), שהיה ראש האסכולה, שכן לא הצליח למצוא מנחה לכתיבת דיסרטציה על הרמב"ם.²¹

19. רמב"ם, הלכות יסודי התורה ד, יג.

20. כפי שיתבאר בהמשך, גישתו החיובית של הרב ללימודי חול הייתה שונה מתפיסתו האינסטרומנטלית של אביו.

21. חלק מרעיונותיו של כהן מהדהדים בחיבורים איש ההלכה ו"מה דורך מדור", שבהם הרב מוצא מקבילות בין ההשקפה הניאור-קאנטיאנית לגבי הידע המדעי ובין השקפתו שלו לגבי לימוד תורה. עיינו במאמרים, Lawrence Kaplan "Rabbi Joseph B. Soloveitchik's Philosophy of Halakhah," *The Jewish Law Annual* 7 (1988), pp. 139-197; אבינעם רוזנק, "מברסק למרבורג ובחזרה: היצירה ההלכתית בשיעורי התלמוד של הרב י"ד סלוביצ'יק", אקדמות ט (תמוז תש"ס), עמ' 9-34.

כל המעיין בספרים איש ההלכה או התודעה ההלכתית ישתאה לגלות את היקף בקיאותו של הרב במכלול מסורת המחשבה המערבית.²² בירידתו למעמקי הידע הכללי גילה הרב הבנה כשל בן בית – הבנה לעוצמתו וליופיו של ידע זה מחד, וכן לסכנה שהוא טומן לנפש הדתית מאידך. למעשה, הרב סולוביצ'יק הוא כמעט היחיד בין גדולי התורה של העת החדשה שזכה להשכלה פילוסופית רצינית ושהתמיד כל חייו להתעניין בנושאים אלה.²³ לעתים, השכלתו של הרב משרה על כתביו נופך קצת מיושן (כעת, כאשר "הפילוסופיה המודרנית" של שנות העשרים של המאה הקודמת אינה מודרנית עוד); אך בכללותה היא מסייעת לו בשפיכת אור חדש על עניינים מוכרים ומעמיקה את תובנתו על העימות שבין הדת והעולם המודרני.

בברלין גם פגש הרב סולוביצ'יק טיפוס חדש של רב: הרב הבקי בשיטות הלימוד המסורתיות, שגם השתלם בשיטות ביקורת אקדמיות. הוא התחבר לשני תלמידי חכמים אורתודוקסים מבריקים ומרתקים מהסוג הזה: הרב יחיאל יעקב ויינברג (1884–1966, תרמ"ד–תשכ"ו), מחבר שו"ת "שרידי אש" וראש הסמינר לרבנים ע"ש הרב הילדסהיימר, והרב חיים הלר (1879–1960, תרל"ט–תש"כ), ראש "בית המדרש העליון", שהיה לו לדמות אב. היות שהגיע חמוש בתפיסת בריסק, גילה הרב כי אין הוא מוצא עניין רב במחקר אקדמי הנוקט

22. כך, למשל, בהערה בודדה (מס' 4) באיש ההלכה דן הרב בהוגים סוּן קירקגור, גאורג וו' פ' הגל, קרל בארת', רודולף אוטו, ז'ן ז'אק רוסו, אנרי ברגסון, פרידריך ניטשה, לודוויג קלאגס, אוסוולד שפנגלר ומרטין היידגר.

23. עיינו למשל בהשוואה לרב קוק בפרק 22 להלן. מעניין לציין כי אף שהרב כתב מאמרים התומכים בציונות, הוא מעולם לא טרח, בניגוד לרש"ר הירש לפניו או לרב אהרן ליכטנשטיין אחריו, לכתוב מאמרים המצדיקים את עיסוקו בחכמת האומות. עיינו אצל R. Yitzhak (Isadore) Twersky, "The Rav," in *Rabbi Joseph B. Soloveitchik: Man of Halacha, Man of Faith*, ed. R. Menachem David Shatz, "The Rav and וכן Genack (Hoboken, NJ, 1998), pp. 23–34 *Torah u-Madda*," in *Mentor of Generations: Reflections on Rabbi Joseph B. Soloveitchik*, ed. Zev Eleff (Jersey City, 2008), pp. 210–217.

גישה ביקורתית-היסטורית. עם זאת, הוא הקפיד לשמור על קשר קרוב עם הרב הדר, שלימים עבר לניו יורק. הספדו העילאי לרב הדר אינו רק מחווה מרגשת לְאִישׁ, אלא הצגה חשובה של כמה מהרעיונות המרכזיים בהגות הרב.²⁴

נישואין

המפגש החשוב והגורלי בשהותו של הרב בברלין התרחש כאשר פגש את אשתו לעתיד, ד"ר טוניה (לוויט) סולוביצ'יק (1904-1967, תרס"ד-תשכ"ז). טוניה לוויט הייתה סטודנטית באוניברסיטת יֵנָה (Jena), ובה קיבלה דוקטורט בחינוך. היא הכירה את הרב סולוביצ'יק באמצעות אחיה, שהיה חברו של הרב לספסל הלימודים באוניברסיטת ברלין. אף שנצר למשפחת סולוביצ'יק המפוארת היה אמור להשתדך עם בתו של רב חשוב או לכל הפחות עם בתו של גביר, הרב הלך אחר אהבתו ונישא ב-1931 לטוניה לוויט בעלת הייחוס הפשוט והאמצעים הדלים. כבר אמרנו שמערכת היחסים של הרב עם רעייתו הייתה אחת משתי מערכות היחסים המשמעותיות בחייו. הוא רחש כלפיה הערכה לאין קץ; בהקדשתו בתחילת איש האמונה הבודד כתב: "לטוניה: אישה בעלת אומץ לב רב, הדר עילאי, מחויבות מוחלטת וכנות שאינה יודעת פשרות". הוא כיבד את דעתה ושמע בעצתה, בעניינים מעשיים ובעניינים אינטלקטואליים כאחד. בעקבות עצתה שינה את נושאי השיעורים שנשא ביום השנה לאביו אשר משכו אלפי שומעים, ועסק בהן בעניינים שידברו גם אל לבם של אלה שאינם תלמידי חכמים (כמו תפילה, קריאה בתורה ומועדים).²⁵ שנה וחצי לאחר פטירתה ב-1967,

24. ההספד "פליטת סופריהם" מופיע בדברי הגות והערכה, עמ' 137-162.

25. החלקים ההלכתיים מתוך כמה מדרשות אלו קובצו בשני כרכי שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל (ירושלים, תשמ"ב, תשמ"ה; מהדורה מתוקנת, תשס"ג).

בתום מאבק ארוך במחלת הסרטן, סיפר בדרשת התשובה השנתית שלו כיצד נהג להתייעץ עמה בטרם נשא דברים:

הגעגועים לזה שהלך ואיננו קשים כשואל. הנפש יוצאת מגעגועים עד שאי אפשר להתגבר עליהם... לפני ימים אחדים שוב ישבתי וכתבתי את דרשת התשובה השנתית. תמיד הייתי מדבר עליה עם אשתי, היא הייתה עוזרת לי בגיבוש הרעיונות, בליטושם. גם השנה כתבתי את הדרשה, כשאני שואל אותה: "אולי תוכלי לעזור לי? שמא כדאי להרחיב או לצמצם רעיון זה או אחר? שמא עלי להדגיש נקודה פלונית?" שאלתי, אבל כל מענה לא בא. אפשר שהיה הד־קול לשאלתי, אבל הוא נבלע עם משב הרוח באילנות ואליי לא הגיע.²⁶

באיש האמונה הבודד מבחין הרב סולוביצ'יק בין "ברידות" ל"לְבִדְיוֹת".²⁷ נטייתו הטבעית לברידות הושגבה בהגותו לדרגת אידיאל, המתבטא בתחושה עזה של יחידיות, ואותה הוא מכנה "לברידות". אדם יכול להיות "לברדו" גם – ואולי דווקא – כאשר הוא מוקף חברים, עמיתים ובני משפחה. זהו כוח בונה הדוחף את האדם אל עבר ייעודו האישי, ובה בעת מניע אותו לחפש קשר-עומק עם אלוקיו ועם חבריו בני האדם. "ברידות", לעומת זאת, היא רגש הרסני. זוהי תודעה של היעדר חברה, תחושה שהאדם נטוש ועזוב. הקטע שציטטנו כאן מדגיש את תודעת הברידות הכמעט בלתי נסבלת שחש הרב לאחר מות אשתו. מסופר שאמר כי "לאחר מות אבי, חשתי כאילו אחד מקירות ביתי קרס. לאחר מות אשתי, חשתי כאילו הבית כולו קרס וחרב".²⁸

26. על התשובה, עמ' 180.

27. הבחנה זו מופיעה גם ב"קול דודי דופק", עמ' 51-55.

28. במכתב ששלח לגב' מרים שילה כארבעה חודשים לאחר פטירת זוגתו, כתב הרב: "אני מבקש סליחה על אשר לא נודקתי לאיגרתה בתכיפה ואיחרתי עד כה. קשה הייתה עלי, וגם עדיין קשה היא הכתיבה. שקוע הנני באבלות על

1967 הייתה לרב שנה קשה ממשוא: בתוך כמה חודשים נפטר אשתו, אמו ואחיו. אף שהצליח לשוב לעבודת הוראה פורייה לאחר תקופת המשבר (הוא אף אמר שלימוד התורה והפצתה הם שסייעו לו להתגבר עליה), הדיה נשמעים לאורך כל כתיבתו שמאז ואילך. רבים מייחסים לשנות השישים המוקדמות שינוי משמעותי במזגו של הרב. בנאום בישיבה יוניברסיטי בסוף ה"שלושים" לרב סיפר בנו, פרופ' חיים סולוביץ'ק, על חוויותיו השונות בשיעור הגמרא של הרב. בשנות הארבעים והחמישים היה הרב "הר געש, לביא המסתער על הכיתה... הוא היה יכול להתכווץ כנמר ולקפוץ לשמע שגיא קלה שבקלות מפיו של תלמיד". אולם כאשר נכנס לשיעורו של הרב ב-1969 נדהם לגלות שאביו הפך "עדין, מאופק, דבר כמעט לא הרגיו אותו". מה גרם לשינוי?

לפי פרופ' סולוביץ'ק, אביו של הרב החדיר בו את הנחת היסוד כי ניתן להשיג כל דבר באמצעות מאמץ. ואכן, בניגוד לרושם שנוצר, לרב לא הייתה קריירה מטאורית. ארבעים שנות חייו הראשונות היו התגברות בלתי פוסקת על מכשולים: מלחמה, עוני, אנטישמיות, פוליטיקה ועוד. ר' משה והרב סברו כאחד שבדרך כלל טעות אינטלקטואלית דינה ככישלון מוסרי: כישלון הרצון וההשתדלות. הרב סולוביץ'ק הגיב לטעויות בזעם מכיוון שסבר שהן מעידות על עצלות והתפנקות. לו היו התלמידים משתדלים יותר, לו היה אכפת להם יותר, היו יכולים להבין טוב יותר את החומר הנלמד (כמובן, לעצמו הוא הציב אותו רף גבוה, והקדיש שעות ארוכות להכנה אינטנסיבית של שיעוריו). עם זאת, בשנות השישים נאלץ הרב להתמודד עם מחלת הסרטן שהכתה פעמיים: אותו ואת אשתו. במקרה שלו הסרטן הוכרע,

מות רעייתי החביבה, בבת עיני וחמדת נפשי, זיכרונה לברכה. עולמי התמוטט וחרב. כאמור, גם עכשיו אני כותב בדמע וברם לבי הקרוע והמורתח" (איש על העדה, עמ' 251). וכן כתב באותה עת לידידו השר חיים משה שפירא: "האבלות שברה לא רק את חצי גופי כי אם את כל גופי, רוחי ונשמת" (תודתי נתונה לעמנואל כהן, נכדו של השר שפירא, על אשר העמיד לרשותי איגרת זו).

אך את אשתו, כאמור, הכריע. בנקודה זו, גילה הרב את תחושת חוסר האונים; לא תמיד די בכוח הרצון. הדבר חולל שינוי בגישתו לתלמידיו. הרב השלים עם המגבלות והפגיעות שבחיי האדם.

השינוי במזגו של הרב משתקף גם בשינוי המוקד בכתביו. בחיבוריו משנות השישים והשבעים זוכים לכולטות רבה מוטיבים של כישלון, ענווה, צמצום, הגבורה שבתבוסה והתלות הכמו־ילדותית באלוקים. אף שמוטיבים אלו מופיעים גם בכתביו המוקדמים, שם הם צדדיים הרבה יותר.

ארה"ב – מחנך ומנהיג רוחני

זמן קצר לאחר הגעתו לארצות הברית ב-1932, מונה הרב סולוביצ'יק לרבה הראשי של הקהילה האורתודוקסית בבוסטון. גם לאחר שירש ב-1941 את מקומו של אביו בישיבת רבנו יצחק אלחנן של ישיבה יוניברסיטי שבניו־יורק, המשיך הרב בתפקידו הקהילתי בבוסטון, וכמשך יותר מארבעים שנה נסע הלך ושוב בין שתי הערים. כך מתאר הרב אהרן ליכטנשטיין את גישתו של הרב למוסד הרבנות הקהילתית:

כחניך המסורה שהדגישה את התפקיד השכלי שברבנות מעבר לתפקיד רועה הקהילה, תפיסתו של הרב סולוביצ'יק הייתה שהרב הוא בראש ובראשונה תלמיד, למדן ומחנך. לפיכך הקדיש את כל מרצו להפצת לימוד התורה המעמיק. הוא ניסה להחדיר מודעות כללית לערכי היהדות המסורתית ולרלוונטיות שלהם לחיים המודרניים. לכן, בזכות הדרשות – נאומים ארוכים בציבור המשלבים הלכה, דרוש ומחשבה – ובזכות שיעורי ההלכה השבועיים שהעביר לבעלי בתים, וכן בזכות הבנתו הפילוסופית העשירה של טבע האדם, הלך שמו לפניו כאיש חכמה ולמדנות.²⁹

²⁹ .“R. Joseph Soloveitchik,” p. 285.

אין להסיק מכך שהרב הזניח את תפקידו המקובלים של רב הקהילה (פסיקה בשאלות הלכתיות, ייעוץ, עריכת חופות והלוויות וכדומה), אלא שהוא לא ראה בהן את מרכז תפקידו. כל רכיב בפועלו המגוון – מורה, תלמיד חכם, רב בית כנסת ומנהיג ציבור – נסך משנה עומק ומשנה רוחב בכל אחד מיתר הרכיבים.

השפעתו הגדולה ביותר של הרב סולוביצ'יק הייתה כראש ישיבה בישיבה יוניברסיטי, שבה לימד מ-1941 עד 1985. במסגרת זו עברו תחת ידיו אלפי תלמידים ברמה מתקדמת. המוניטין שיצא ליצירתיות, לבהירות ולבוננות שלו הביא אנשים מכל רחבי העולם לקנות ממנו דעת. תלמידיו, שרבים מהם מילאו לימים משרות הוראה ורבנות בארצות הברית ובישראל, המשיכו לראות בו מורה-דרך שנים רבות לאחר שעזבו את הישיבה, ובכך הרחיבו עוד את מעגל השפעתו.

שיעור הגמרא של הרב היה מוקד פעילותו, אבל גם יותר מכך: הוא היה העדשה שדרכה ראה את כל השאר. הרב הגדיר את עצמו לעתים קרובות כ"מלמד", וציין שכל מלמד הולך בדרכי הקב"ה, שהוא "המלמד תורה לעמו ישראל". במידה רבה, הגותו נובעת מעיסוקו בהלכה. אף שלהגותו ממדים אוניברסליים, היא מעוגנת בהלכה והיא בוחנת את תפקיד ההלכה בתיווך בין האדם לאלוקיו, לעולמו ולעצמו. למעשה, חלק ניכר מהגותו של הרב סולוביצ'יק הוא ניסיון לחלץ את הפילוסופיה הגלומה במקורות ההלכה, היפוכה של כפיית רעיונות ממקורות פילוסופיים חיצוניים עליה. ניתן לנסות לעשות זאת אך ורק לאחר לימוד מדוקדק של ההלכה ומתוך שימוש בשיטות העיון הייחודיות לה – וללימוד מדוקדק זה נתן הרב את מרב חילו בשיעוריו. כתומך נלהב ב"לימוד תורה לשמה", הוא סבר שערך לימוד התורה איננו תלוי בתרומתו להשגת מטרה אחרת כגון ניסוחה של השקפת עולם יהודית. עם זאת, הרב ראה בלימוד תורה הרבה יותר מאשר עוד מצווה מתוך התרי"ג. התורה, גרס, היא המקור המרכזי להבנת רצון ה'; היא מעניקה לנו ידע על עצמנו ועל עולמנו;

היא מצרפת אותנו אל שרשרת המסורה, המכונה בפי הרב "קהילת המסורה"; והיא מאפשרת לנו לפגוש את האלוקים ברובד החווייתי. הרב לימד גם מחשבת ישראל במשך שנים רבות בבית הספר הגבוה ע"ש ברנרד רבל בשיבה יוניברסיטי. שעורים אלו, טכניים למדי באופיים, עסקו בדרך כלל במחשבת הרמב"ם. בהם, ובשיעורים אחרים, חתר הרב אל אחד ממהלכיו הנועזים ביותר, שאמנם, משום מה, רק מעטים השגישו בו: הוא ניסה להציל את מחשבת הרמב"ם מהתיישנות. אף שלכאורה המסגרת האריסטוטלית שמחשבת הרמב"ם פועלת בתוכה גורעת מהרלוונטיות שלה בעולם המחשבה היהודית בעידן המודרני, הרב סולוביצ'יק נתן פרשנות מחודשת לכמה מן הדוקטרינות של הרמב"ם כדי לשמר את תוקפן גם בעת החדשה.³⁰ לצד תיעול כישורנו ומרצו המופלאים להכשרת תלמידי חכמים, הקדיש הרב מאמצים עילאיים ללמד "בעלי בתים". מדי שבוע קיים בבוסטון ובניו יורק שיעורים בחומש ובגמרא שמשכו קהל רחב, והדרשות השנתיות שנשא בעשרת ימי תשובה ובימי השנה של אביו ושל אשתו משכו למדנים ושאינם למדנים כאחד. הרב דרש בצורה דרמטית ומרתקת, הן באנגלית והן בידיש, שפת אמו,³¹ והיה בכוחו לרתק קהל במשך שעות. הוא ניחן גם ביכולת נדירה להגיע אל מגוון רחב של קהלים (מבוגרים וילדים, למדנים ובעלי בתים, אורתודוקסים ושאינם אורתודוקסים, יהודים ולא-יהודים), איש איש ברמתו. הייתה זו תוצאה של היחשפותו למגוון רחב של אנשים ובעיותיהם, של רגישותו הפסיכולוגית החדה, ושל הכישרון הפדגוגי והרטורי שהיה טבוע בו.³² הרב סולוביצ'יק גם הקדיש תשומת לב ניכרת לחינוך ילדים, בהאמינו שהחינוך בגיל זה הוא המפתח להישרדותו של עם ישראל

30. ניסיון זה בולט במיוחד ב**בוקשתם משם**; ראו פרק 33 להלן.

31. וכן בעברית – אלגנטית וספרותית – בקורסים שהעביר בחודשי הקיץ בבית הספר הגבוה ע"ש ברנרד רבל.

32. יכולות רטוריות אלו של הרב מפליאות אף יותר על רקע העובדה שהרב למד אנגלית רק בבגרותו, כשפה חמישית או שישית.

ולניהול אורח חיים יהודי חרור במשמעות. זמן קצר לאחר בואו לבוסטון הקים הרב את ישיבת הרמב"ם (Maimonides School באנגלית), בית הספר היהודי הראשון בניו אינגלנד. הוא ורעייתו הקדישו את כל מרצם לדאוג להצלחת בית הספר, הן בתחום גיוס התרומות הן בתחום ההדרכה החינוכית. בית הספר רמב"ם שימש מופת רב-השפעה לתנועת בתי ספר היהודיים, במיוחד בחשיבות שייחס לחינוך תורני לבנות.

הרב היה תחילה חבר "אגודת ישראל" הלא-ציונית, אך שינה את דעתו בנושא והפך נשיא כבוד של תנועת המזרחי הציונית-דתית.³³ ביקורו היחיד בארץ ישראל היה ב-1935, כאשר התמודד לתפקיד רבה האשכנזי הראשי של תל אביב ונכשל.³⁴ בשנת 1960 הוצעה לרב משרת הרב הראשי לישראל, אך הוא דחה את ההצעה בטענה שהרב הראשי לישראל אינו עצמאי מלחצי המערכת הפוליטית, ושהפונקציה שלו פקידותית ולא חינוכית.³⁵ אין ספק שדאגתו של הרב לקהילה שיאלץ להותיר מאחוריו באמריקה הייתה גורם נוסף בהחלטתו.

הרב השפיע רבות בזירה הציבורית גם כיו"ר ועדת ההלכה של "הסתדרות הרבנים דאמריקה". הוא היה אחראי לניסוח כמה מהקווים המנחים של מדיניות הרבנות האורתודוקסית-מודרנית, ובהם ההתנגדות החריפה לישיבה מעורבת בכתו כנסת ולשיח בין-דתי בנושאי אמונה (בניגוד לשיח בנושאי צדק חברתי).³⁶ עם זה, השפעתו המרכזית נבעה

33. השקפותיו לגבי הציונות מופיעות ב"קול דודי דופק" וברשותיו לתנועת המזרחי שקובצו בחמש דרשות. עיינו עוד בפרקים 25-27 להלן.

34. בהזדמנות זו נפגשו שני הוגי הדעות המרכזיים של הציבור הדתי לאומי, הרב סולוביצ'יק והרב אברהם יצחק הכהן קוק. עוד על הרב קוק והרב סולוביצ'יק ניתן לקרוא בפרקים 22 ו-27 להלן.

35. עיינו באיש על העדה, עמ' 205-222; R. Jeffrey Saks, "Rabbi Joseph B. Soloveitchik and the Israeli Chief Rabbinate: Biographical Notes", *BDD* 17 (2006), pp. 45-67; ובפרק 25 להלן.

36. על אודות עמדות אלה ואחרות, עיינו בפרק 18 להלן.

לא מתפקיד רשמי זה או אחר שמילא, אלא דווקא מעומקו הלמדני והדתי ומהכריזמה יוצאת הדופן שניחן בה.

חתימה

היו שהציעו לראות בכתבי הרב בכללם אוטוביוגרפיה רוחנית ואינטלקטואלית. ואכן, בכואנו לעיין במחשבת הרב, אנו יוצאים למסע מרגש ודרמטי, ממש כנפשו הסוערת של הרב עצמו. יאה אפוא לסיים בדבריו של הרב אהרן ליכטנשטיין, שיש בהם תיאור יפהפה של היבט מרכזי במורשת הרב:

ויליאם בטלר ייטס אמר פעם שאדם כותב רטוריקה על התמודדותו עם הזולת – ושירה על התמודדותו עם עצמו. כנאום, לא היה שני לרב בכל עולם התורה. אך המשורר שבו הוא שנגע ללבנו והרטיט את נשמותינו. הוא פתח בפנינו אופקים חדשים של חוויה רוחנית, אופקים שבהם הדרמה שבקיום האנושי, קרי העימות עם העצמי, עם הקוסמוס ומעל לכול עם ריבוננו של עולם – וכל זה בתוך הקשר של חיים הלכתיים בניסוחם הבריסקאי המדוקדק ביותר – טעונה בעוצמה ובמשמעות שלא חשנו בהן עד כה. אל נאמר שעסקנו בחיפוש של ובקשתם משם אך כשלנו; כי לאמתו של דבר, מעולם לא חשבנו במונחים הללו. אל נאמר שחשנו את רטט היראה שאנשי ונשות האמונה הבודדים חשים כשהם שקועים בטרדות האמונה היומיומית והשגרתיות, אבל באקורד מינורי; רובנו, לאמתו של דבר, פשוט לא עמדנו בפני מציאות זאת. הרב, לעומת זאת, חש בה. הוא חווה את שהחמצנו בשני קצות המנעד, אם לנקוט דיכוטומיה אהובה עליו: בגדלות המוחין, קרי העומק והכוח של שכל רב-עוצמה המשתלט על סביבתו ומשפיע עליה; ובקטנות המוחין, בפשטות כשל ילד: לא כמופת לקיום ההוליסטי והאינטואיטיבי שהרומנטיקנים העלו על נס,

אלא כאב־טיפוס לנפש שפלת רוח וחסרת אונים המדרה לעבר אביה ומבקשת נחמה בו ובאמצעותו. משהו מחווייה זו העביר לנו הרב בערוצים שונים, ובעשותו כך עורר בנו את הרגישות לצורך בממד מלא יותר בעבודת ה'. הבזקים של מה שראה והראה מרתקים ורודפים אותנו כאחד; צלילים של מה ששמע ואמר מהדהדים באוזנינו; נימים מתחושותיו רוטטים בליבותינו. אך מעבר לפרטים, אחזו בנו דמות דיוקנו של רבנו – בעלת הוד אך רגישה, שובת לב אך בסופו של דבר עדיין בלתי ניתנת לפענוח – והמסע הרוחני שלו. בביתנו תלויות שתי תמונות של הרב. באחת הוא מופיע וחיוך מקסים פרוש על פניו; באחרת הוא רכון בהרהור, עוטה הבעה קודרת וכמעט עגומה. בהביטי בזו האחרונה, אני נזכר בשורותיו של ויליאם וורדסוורת המתארות את פסלו "שֶׁל נְיוֹטוֹן, עִם פְּנֵי הַדּוֹמָמִים / עֲדוֹת שִׁישִׁית לְתוֹדָעָה שְׁנִצָּח / לְבַד נּוֹסְעֵת בְּיָם זֶר שֶׁל דַּעַת". אך לגבי הרב אין מדובר בתודעה בלבד, כי אם גם בנשמה; לא בדעת בלבד, כי אם גם בחווייה; ומעבר לכל, לא בשיש בלבד, כי אם בנפש אדם נלהבת.³⁷

לעיון נוסף

1. ביוגרפיה: טרם נכתבה ביוגרפיה באורך מלא על הרב. בינתיים, ראו במקורות הבאים: ר' אהרן רקפת-רוטקוף, "ביוגרפיה של הרב יוסף דוב הלוי סולוביצ'יק", בתוך אמונה בזמנים משתנים: על משנתו של הרב יוסף דוב סולוביצ'יק, ערך אבי שגיא (ירושלים, תשנ"ז), עמ' 17-41; ובאנגלית: R. Aharon Lichtenstein, "The Rav at Jubilee: An Appreciation,"

³⁷ "The Rav at Jubilee: An Appreciation," *Tradition* 30:4 (Summer 1996), pp. 50-51. מאמר זה הודפס גם בספרו של הרב ליכטנשטיין, *Leaves of Faith: The World of Jewish Learning* (Jersey City, 2003), pp. 189-205. המובאה מוורדסוורת מתוך החלק השלישי של *The Prelude*, תורגמה לצורך ספר זה בידי צור ארליך.

Joseph Soloveitchik," in *Great Jewish Thinkers of the Twentieth Century*, ed. Simon Noveck (New York, 1963), pp. 281–297; R. Aaron Rakeffet-Rothkoff, *The Rav: The World of Rabbi Joseph B. Soloveitchik*, 2 vols. (Hoboken, NJ, 1999); Shulamit Soloveitchik Meiselman, *The Soloveitchik Heritage: A Daughter's Memoir* (Hoboken, NJ, 1995); R. Seth Farber, *An American Orthodox Dreamer: Rabbi Joseph B. Soloveitchik and Boston's Maimonides School* (Hanover, NH, 2004).

ישנו גם סרט תעודה על הרב: *Lonely Man of Faith: The Life and Legacy of Rabbi Joseph B. Soloveitchik* אייזנברג (2006).

מקורות רבים עוסקים ברושם שהותיר הרב על אחרים. ראו, למשל, המאמרים וההספדים לזכרו שהופיעו בספרים הבאים: הרב אהרן ליכטנשטיין, "רברי הספד על מרן הגאון רי"ד הלוי סולוביצ'יק זצוק"ל", *מסורה חוברת ט* (תשנ"ד), עמ' ח-לג (החוברת זמינה באתר <http://tinyurl.com/mesorah9> - ראו yutorah.org); הרב צבי שכטר, *נפש הרב* (ירושלים, 1994), במיוחד עמ' 5–33; R. Menachem Genack, ed., *Rabbi Joseph B. Soloveitchik: Man of Halacha, Man of Faith* (Hoboken, NJ, 1998); Michael Bierman, ed., *Memories of a Giant: Eulogies in Memory of Rabbi Dr. Joseph B. Soloveitchik zt"l* (Jerusalem, 2003); Zev Eleff, ed., *Mentor of Generations: Reflections on Rabbi Joseph B. Soloveitchik* (Jersey City, 2008).

2. ביבליוגרפיה: ראו עמ' 545 להלן.